

SZEMBEN A MAINSTREAM KÖZGAZDASÁGTANNAL

SZABÓ JUDIT

Kornai János:

A puha költségvetési korlát

Kalligram, Pozsony, 2014.

383 oldal, 3990 Ft

(Kornai János válogatott munkái)

A puha költségvetési korlát a IV. – és egyben utolsó – kötet Kornai Jánosnak a Kalligram Kiadó által közreadott válogatott munkái sorában.¹ Főművei, *A hiány* és *A szocialista rendszer* a sorozat I. és II. köteteként láttak újra napvilágot, a III. kötet pedig tematikus gyűjtemény *Központosítás és piaci reform* címmel. A III. és IV. kötet válogatási és szerkesztési munkáit maga a szerző végezte. Ez nem a legszerencsésebb megoldás, ugyanakkor önmagában nem kifogásolható. Kornai három új, alapos és érdekesítő bevezető tanulmányt írt a sorozat eddigi kötetéhez.² A bevezetők tudománytörténeti összefoglalást nyújtanak a szerző mai gondolkodásának tükrében a tárgyalt kérdésekről, s egyben a jövő kutatási feladatairól is szólnak. Az itt tárgyalt IV. kötet komoly, gondos válogatás a puha költségvetési korlát (a továbbiakban pkk) témájában írott tanulmányokból, cikkekből.

1 ■ A Kalligram vonatkozó közleménye Kornai honlapján is olvasható: „A Kalligram-sorozat nem folytatódik. – A Kalligram Kiadó 2011-ben elkezdte *Kornai János Válogatott Munkái* kiadását, a sorozatban eddig négy kötet jelent meg. *A hiány* (2011), *A szocialista rendszer* (2012) c. könyvek, továbbá a *Központosítás és piaci reform* (2013) és *A puha költségvetési korlát* (2014) c. tanulmánykötetek. Az eredeti tervek szerint még hat további kötet jelent volna meg. Kornai János kezdeményezésére a sorozat nem folytatódik. Egy-egy kötet előkészítése a szerzőre, aki egyúttal a sorozat szerkesztője is volt, igen jelentős terhet rakott. Kornai János most úgy döntött, hogy jövőben kapacitásának azt a részét, amelyet eddig korábbi munkáinak újraközlése kötött le, inkább újabb munkák kidolgozására kívánja összpontosítani.” (<http://www.kornai-janos.hu/hirek.html>)

2 ■ Az I. és II. kötethez közös bevezető tanulmány készült.

3 ■ Az előadásra Kornai a kötet *Bevezetésének* első mondatában hivatkozik (7. old.).

4 ■ Kornai János: *The Soft Budget Constraint*. *Kyklos*, 1986. 1. szám.

5 ■ Stanisław Gomulka: A Kornai-féle puha költségvetési korlát és a hiányjelenségek: bírálat és módosítás. *Közgazdasági Szemle*, 1987. 7–8. szám, 868–880. old. (Először az *Economics of Planning* 1985. évi 1. számában jelent meg); Soós Károly Attila: A hiányjelenségek magyarázatához: keresletmennyiség és strukturális rugalmatlanság. *Közgazdasági Szemle*, 1985. 1. szám, 86–98. old. (Először az *Acta Oeconomica* 1984. évi 3–4. számában jelent meg); Soós Károly Attila: A reformok utáni magyar és jugoszláv gazdaság néhány fontos közös sajátossága. *Társadalomkutatás*, 1984. 2. szám.

Kornai mindig is találékonyan és láthatóan nagy kedvvel alkotott új közgazdasági fogalmakat. Ilyen például a *szívásos* és a *nyomásos* gazdaság, amiket a szerző ma már inkább *hiánygazdaságnak*, illetve *többletgazdaságnak* nevez. Ilyen volt a *súrlódás* ma már nem használt fogalma a kereslet és a kínálat közötti tökéletlen adaptáció megjelölésére *A hiányban*, vagy a ma már szintén félretett *vállalati aspirációs szint* vagy a *paternalizmus* ma is használt fogalma. Kornai talán legnagyobb szabású fogalomalkotása a *puha költségvetési korlát*, amelyet először 1976-ban, a Stockholmi Egyetemen tartott előadásában vázolt fel és a közgazdászok egy köre máig alkalmaz egyes részterületek elemzésében.³ A hozzá kapcsolható problémák kutatása Kornai János életművének igen fontos részét alkotja. A kifejezés kitüntetett szerepet játszott 1978-ban tartott akadémiai székfoglaló előadásában és *A hiányban* is. Az előadásból írt tanulmány és *A hiány* 13. fejezetéből írt cikkek alkotják a kötet első két fejezetét.

A magyar vállalatok költségvetési korlátjának puhaságáról folytatott kutatás eredményeit Kornai János 1983-ban adta közre egy Matits Ágnessel együtt írott összefoglaló cikkben, amely a jelen kötetben a harmadik fejezet. Ugyanekkor jelent meg a Jörgen Weibull-lal közösen alkotott modell *Paternalizmus, eladók piaca, vevők piaca* címmel (4. fejezet). Az első átfogó cikke a puha költségvetési korlátról először rangos nemzetközi folyóiratban jelent meg 1986-ban,⁴ majd ugyanebben az évben magyarul is (5. fejezet).

A puha költségvetési korlát fogalmát és a krónikus hiánygazdaság magyarázatában a vele jelölt jelenségeknek tulajdonított szerepet *A hiány* megjelenése idején nem fogadta osztatlan elismerés sem a magyar, sem a nemzetközi szakmai körökben. Akkor sokan úgy vélték, hogy a puha költségvetési korlát csak egy a Kornai által alkotott fogalmak sorában. Nem mélyre ásó, hanem csak felszíni jelenségeket megragadó fogalom, és ezek a jelenségek más fogalmakkal – például a vállalatok árérzékenységének fokával – hathatósabban elemezhetők. Éles kritikát elsősorban Stanisław Gomulka (London School of Economics) és Soós Károly Attila (MTA Közgazdaságtudományi Intézet) publikált a puha költségvetési korlát fogalmáról⁵ és a hiány magyarázatában betöltött szerepéről. Gomulka és Soós gyakorlatilag párhuzamosan adta közre bírálatát. A vitából a kötetben a Gomulka cikkére írt válasz olvasható (6. fejezet), amely jó tükre

annak az „értetlenségnek”, amellyel a mainstream közgazdaságtan ortodox művelői Kornai nézeteit fogadták. Kornai válaszcikkében korrekt ismertetést nyújt a vitapartner nézetéről is, és annak eszközeit (keresleti-kínálati görbéket) használva érvel a puha költségvetési korlátnak a hiány magyarázatában betöltött szerepe mellett.⁶

Az említett hat tanulmány a magyarországi rendszerváltás előtt jelent meg, a könyvben található további hét írás pedig utána.⁷ Utóbbiak közül egyelőre *A puha költségvetési korlát* című, nagy terjedelmű cikket emeljük ki (11. fejezet), amelynek első része részletes fogalmi tisztázás, második része a puha költségvetési korlát szindrómájával foglalkozó elméleti írások alapos áttekintő leírása. Ezt a cikket 2003-ban, még magyarországi megjelenése előtt a *Journal of Economic Literature* adta közre. Két társszerzője Eric Maskin és Gérard Roland volt.⁸

Kornai János sokféle megközelítésben és módszerrel foglalkozik a puha költségvetési korláttal és szindrómájával és az e fogalmak által lefedett jelenségekkel. Jellemzően igen erős az empirikus szál, szinte tisztán empirikus tanulmányok olvashatók a 3., 7. és 10. fejezetben, valamint elméleti és tapasztalati elemeket egyaránt tartalmazó elemzések az 5., 6. és 9. fejezetben. Tisztán elméleti megközelítésű a modellt tárgyaló 4. és 11. fejezet, de erős elméleti ihletésű az 1., 2. és 6. fejezet is. A két záró tanulmány (12. és 13. fejezet) esszé jellegű: a globális pénzügyi válságot, illetve a gazdasági és politikai szereplők iránti jogos bizalomvesztést, az ígéretek megszegését tárgyalva, az elmúlt két évtized történeti perspektívájába helyezik a vizsgált témát.

A FOGALOM FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉRŐL

Kornai János – azon túl, hogy valamennyi e témában írott tanulmánya elején rövid fogalmi összefoglalóval szolgál – a puha költségvetési korlát és a puha költségvetési korlát szindróma fogalmáról az idők folyamán többször is készített hosszabb, bevezető jellegű leírást, például tudományos önéletrajzi könyvében,⁹ továbbá a Kalligram-sorozat első két köteté közös bevezető tanulmányában,¹⁰ kiegészítve e fogalmak keletkezéstörténetének, fogadtatásának, a hiány magyarázatában betöltött szerepének és e szerep változó értelmezéseinek ismertetésével. Az itt ismertetett negyedik kötethez pedig bevezetesként a szerző 2014 tavaszán önálló új tanulmányt írt.

A téma nagyon rövid összefoglalásával itt mi is megpróbálkozunk, továbbá felhívjuk a figyelmet a fogalom fejlődésének egy fontos vonulatára. Úgy véljük, hogy a költségvetési korlát puhaságának elgondolása a nem tisztán piacgazdasági működések „látható kezeinek” finanszírozási tevékenységét tömöríti egyetlen fogalomba. A piacgazdasági működést vezérlő Adam Smith-i láthatatlan kézzel való szembeállítás így például a korrupciót is látható kezek által végzettnek nyilvánítjuk. Metaforánk ennyiben sántít.

Pontosabban egy szervezet puha költségvetési korlátja azt jelenti, hogy az illető szervezetnek nemcsak a piacról van bevétele termékei vagy szolgáltatásai eladása révén, hanem bizonyos „támogató” kezek is juttatnak jövedelmet számára. A „támogató” jelző Kornai Jánostól származik, ő támogató szervezetekről ír a kötet bevezető tanulmányában, valamint ezt a terminológiát alkalmazza Kornai, Maskin és Roland a *JEL*-cikkben is. A támogató szervezeteket a tankönyvi közgazdaságtan figyelmen kívül hagyja. A főáram elmélete kizárólag a piacról származó bevételekkel számol, Kornai kifejezésével a gazdálkodó szervezetek költségvetési korlátját keménynek feltételezi.

Fontos fejlemény, hogy a puha költségvetési korlát fogalmához az 1986-os *Kyklos*-cikkben csatlakozott a másik központi kifejezés, a puha költségvetési korlát szindróma. Ez az összetett és mélyreható fogalom csak fokozatosan született meg Kornai János műveiben. A kifejezés a vállalatoknak a pkk hatására kialakuló viselkedését takarja. A már említett 1983-as empirikus cikkben röviden szó van a pkk-hoz fűződő vállalati magatartásról. Az 1987-ben Stanisław Gomulka bírálatára írt válasz (6. fejezet) is egy lépcső volt abban a felismerésben, hogy itt egy a társadalomban mélyen gyökerező viselkedésformáról van szó, amelynek továbbélésében a rendszerváltás utáni átmenet tapasztalatainak is jelentős szerepük volt (lásd a kötet 7., 8. és 10. fejezetét). A pkk-szindróma legfőbb hátulütője, hogy az ezzel a viselkedéssel terhelt gazdaságnak – vagy a gazdaság e szindrómával jellemezhető részének – a hatékonysága elmarad a piacgazdasági működésre jellemző hatékonyság mögött. Az elmaradás igen súlyos is lehet.

LEÍRÓ-ELEMZŐ (EMPIRIKUS) TANULMÁNYOK

A valóságra fogékony, adatokban és verbális elméletekben gondolkodó közgazdász társadalomtudós számára a kötet legizgalmasabb írásai Kornai (és esetenként az irányításával dolgozó munkatársak) nagyszabású empirikus elemzései. A rendszerváltás előtti korszakból kiemelkedik a Matits Ágnessel közösen készített elemzés arról, hogy az 1975 és 1980 közötti időszakban a megreformált magyarországi szocialista rendszerben továbbra is nagyarányú volt a nyereség vállalatok közötti központi újraelosztása; a rendszerváltás után írott empirikus tanulmányok közül pedig

6 ■ Kornai Soós bírálatára is válaszolt, l. Kornai János: A hiány magyarázó elméletéről. Hozzászólás Soós Károly Attila két cikkéhez. *Közgazdasági Szemle*, 1985. 2. szám (Kornai válaszcikke az *Acta Oeconomica* 1985. évi 1–2. számában is megjelent.) A Kornai–Soós-vita a Kornai–Gomulka-vitához képest témájában szerteágazóbb. Ebben a szocialista országok gyakorlata is górcső alá került, különös tekintettel a pénz szerepére a szocialista rendszerekben. Soós bírálatát Kornai részben álvitának tartotta, ezért érthető, hogy a kötetben nem kapott szerepet. A hiány témakörében a Kornai által kifejtett gondolatokkal polemizáló, szerinte legfontosabb művek listája – köztük Soós 1985-ös *Közgazdasági Szemle*-beli cikke – megtalálható *A szocialista rendszer* 11. fejezetének 1. lábjegyzetében.

7 ■ A kötet anyaga tematikusan a következőképp rendezhető:

A hiánygazdaság felszámolása. Általános elemzés és a magyar fejlődés vizsgálata című tanulmány.

Kornai és Matits bizonyítja, hogy a redisztribúció nivellálja a vállalatok jövedelmezőségét, aminek következtében a vállalati nyereség ösztönző szerepe igen csekély, mert például a veszteséges vállalatok is fizetnek nyereségrészesedést vezetőiknek, esetenként dolgozóiknak. Nem érvényesül egyöntetű, monoton növekvő kapcsolat sem a nyereségrészesedés és az eredeti (redisztribúció előtti) jövedelmezőség, sem az eredeti jövedelmezőség és a tényleges (redisztribúció utáni) jövedelmezőség között. Egy vállalat túlélése nem függ a piaci jövedelmezőségétől, sőt a beruházásai sem. Az állításokat bizonyító adatok, mutatószámok 16 táblázatban és 11 ábrán sorakoznak a tanulmányban, a feldolgozott alapadatok a teljes magyar vállalati kört átfogják. Ezt az elemzést később – az idősorok meghosszabbításával – könyvként is kiadták.¹¹

Kornai *A hiány* epilógusának tekinti 1994-ben közreadott, *A hiánygazdaság felszámolása* című tanulmányát, amely általános elméleti szinten is tárgyalja a témát, és a magyar fejlődést nemzetközi környezetbe helyezve empirikusan is alaposan feldolgozza. A jelenségek-értékelés kristálytiszta logikai vonalát követi. Kornai hét tényezőből álló blokkdiagramon szemlélteti a hiány felszámolásának-felszámolódásának oksági láncolatát (3. ábra, 229. old.). Eszerint az alapvető ok a politikai struktúra átalakulása (1. blokk), annak hatására az intézményi változások (2. blokk) két csoportja:

I. 1990 előtti verbális elmélet és 1990 előtti empirikus kutatás (1–3. és 5–6. fejezet); II. Formalizált elmélet (4. és 11. fejezet); III. A poszt-szocialista korszak, elmélete és empiriája (7–10. fejezet); és végül IV. Általános érvényű megállapítások (12–13. fejezet és a Bevezető tanulmány).

8 ■ János Kornai – Eric Maskin – Gérard Roland: Understanding the Soft Budget Constraint. *Journal of Economic Literature*, XLI (2003), 4. szám, 1095–1136. old.

9 ■ Kornai János: *A gondolat erejével*. Osiris, Bp., 2005. 265–280. old.

10 ■ Kornai János: *A szocialista rendszer*. Kalligram, Pozsony, 2012. XX–XXVIII. old.

11 ■ Kornai János – Matits Ágnes: *A vállalatok nyereségének bürokratikus újraelosztása*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1987.

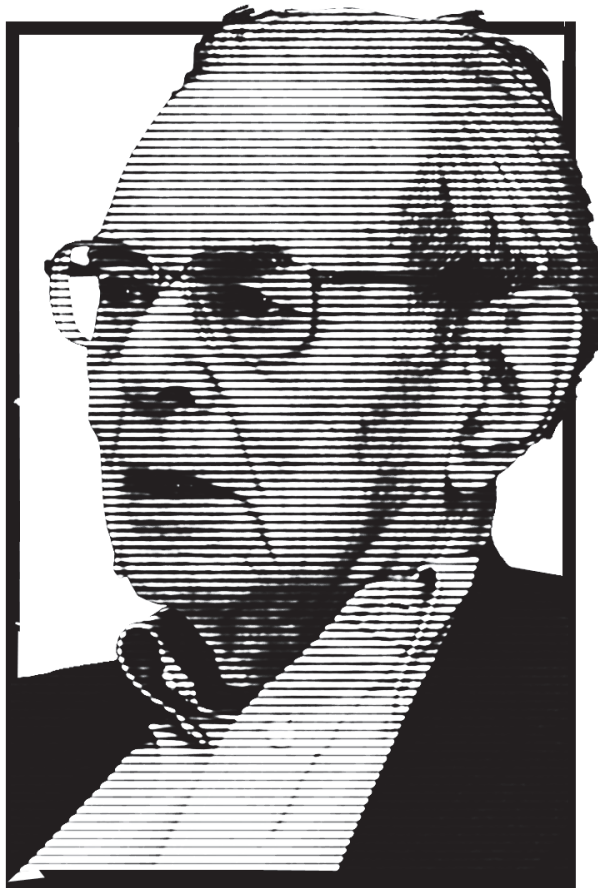
1) „Tulajdon és koordináció”. Elemei: szabad belépés, új magánvállalkozások keletkezése; az utasításos rendszer felszámolása; a vállalati költségvetési korlát megkeményedése és az árak felszabadítása, az ártámogatások leépítése.

2) „A nemzetközi és belpolitikai környezet változása”. Elemei: a KGST-külkereskedelem összeomlása; az állami kiadások parlamenti ellenőrzése.

Az intézményi változások következtében egyrészt javul a termelés piaci alkalmazkodó képessége (3. blokk), másrészt nem szalad el a makrokörlet (4. blokk). Ez utóbbi változáshoz hozzájárul a szűkítő vagy hozzáigazító monetáris politika is (5. blokk). Így számolódik fel a krónikus hiánygazdaság (6. blokk), és a farkába harapó kígyó, a hiány öngerjesztése is megszűnik (7. blokk).

A diagramot a szerző a kötet bevezető tanulmányában is felidézi, hogy – mintegy kifordítva – felhasználja a puha költségvetési korlátnak a hiánygazdaságban betöltött szerepe és e szerepnek a saját gondolkodásában való változása tárgyalásához. *A hiány* keletkezésekor a gazdaságot krónikus és általános hiánygazdasággá alakító tényezők közül „a puha költségvetési korlátot tekintem *primus motor*nak, első számú tényezőnek” – írja (21. old.). *A Bevezetés*

írásakor ezzel szemben a puha költségvetési korlátot már nem tartja a hiánygazdaság elégséges okának, de fontos, szükséges tényezőnek igen. Újragondolt álláspontját – teszi hozzá – *A hiánygazdaság felszámolása* című cikkében fejtette ki, abban foglalta össze „a krónikus hiánygazdaság összes szükséges – és *együttvéve elégséges* – feltételét. Ezek elmozdítása garantálta, hogy megszűnjék az *általános hiány*.” (23. old.) A cikkben beszámol a hiánygazdaságot fenntartó tényezők teljes megváltozásáról a rendszerváltás után. Magyarországon e változások jelentős része fokozatosan, egészen az 1968-as reformig visszamenően ment végbe (ekkor szűnt meg a tervutasításos rendszer). A vállalati költségvetési korlát megkeményedése is fokozatos volt, egyrészt a magánvállalatok keletkezésével párhuzamos folyamatként, másrészt az állami körben maradt vállalatok alkalmazkodása következtében, amelyek csak fokozatosan látták be, hogy túlélésük nem garantált.

A PUHA KÖLTSÉGVETÉSI KORLÁT MODELLJEI

A puha költségvetési korlát első formális elemzése Kornai és Jörgen Weibull disequilibrium-modellje volt, amelyet 1983-ban publikáltak *Paternalizmus, vevők piaca, eladók piaca* címmel (4. fejezet). A szerzők egy vállalatos input–output modelljükben valószínűség-eloszlásokkal formalizálják a vállalat és az őt támogatással kisegítő állam paternalista kapcsolatát. A paternalizmusnak nemcsak a finanszírozási oldalát írják le, hanem a gazdaság természetes részében való megjelenését is, azzal, hogy az inputtermékhez adott esetben kiutalással lehet hozzájutni. A modellben megjelenik az output minősége – jobb minőségű kibocsátáshoz több ráfordítás kell. A vállalati viselkedés három lehetséges célja a mennyiségi növekedés, a nyereség és a túlélés. A szerzők nyolcféle társadalmi környezetet specifikálnak, a határesetek a tiszta piacgazdaság és a tiszta tervgazdaság.

A vállalati kilátások különböző környezetekben másképp alakulnak. Elemzésükben definiálják az erőforráskorlát, illetve a keresletkorlát keménységének és a paternalizmusnak a fokát. Herbert Simon¹² megelégedésre törekvési kritériumának megfelelően egy-egy küszöbérték megadása vezet a vállalat eladási és nettónyereség-kudarcának definíciójához. A szerzők vizsgálják a túlélési törekvéseknek, valamint a paternalizmus fokának következményeit. Vizsgálatuk számos, *A hiányban szereplő állítás megerősítéséhez* vezet, amelyek közül egyet emelek ki. A modellben bizonyítható, hogy tiszta tervgazdaságban a túlélési törekvés nem fékezi le az „expanziós kényszert”, ennél fogva az inputjóság kereslete majdnem kielégíthetetlen. Nem minden hatásvizsgálat eredményez közzgazdaságilag értelmezhető következtetéseket, ez a cikk mégis érdekesítő és ígéretes előrelépés volt a disequilibrium-modellek történetében. A folytatás, a modell kiterjesztése több szektorra, sajnos, elmaradt. A mainstream elemzésekben jelenleg a gazdaság általános egyensúlyának sztochasztikus modelljeit, az ún. DSGE-modelleket (*dynamic stochastic general equilibrium*) használják.

A „paternalizmus-cikk” után Kornai elhagyta a matematikai-közgazdasági modellek világát és a „hagyományos” statisztika és a logika eszközeit alkalmazza elemzéseiben. A közgazdasági problémákat, gazdasági jelenségeket gyakran kapcsolja más társadalomtudományi területek és a biológia eredményeihez, megközelítéseihez. Rendszerparadigmában gondolkodik szocializmusról és kapitalizmusról.¹³ Fenntartja álláspontját, hogy a gazdaságban kereslet és kínálat nincs egyensúlyban, hogy a szocializmus hiánygazdaság és a kapitalizmus többletgazdaság. Ugyanakkor a teljes gazdasági rendszerek matematikai leírását mint célt – úgy tűnik – elveti. A puha költségvetési korlát jelenségkörének modellezéséről az ismertett kötet bevezetőjében például a következőket írja: „Nem is tudok elképzelni olyan matematikai modellt, amelyről bárki azt állíthatná: ez a pkk-modell. A jelenség

túláságosan összetett, komplex, és túl sokféle konkrét formában jelenik meg, hogy bármely kezelhető matematikai modell átfogóan reprezentálható. Elégedettek lehetnénk azzal, ha az elméleti kutatók sorra szerkesztenének sokféle modellt, azzal a rendeltetéssel, hogy mindegyik külön-külön a pkk-szindróma más és más vonásait tükrözi.” (48–49. old., kiemelés Kornaitól.)

Ezt az álláspontot – a lemondást az átfogó modellről – a 2003-as kétrészes áttekintő cikk (11. fejezet) II. részének elején is kifejtik a szerzők, Kornai, Maskin és Roland. Ennek az áttekintésnek a közgazdász szakma legolvasottabb nemzetközi folyóirata, a *Journal of Economic Literature* (*JEL*) biztosította a publikálás lehetőségét, ami nagy elismerésnek számít. A cikkel a puha költségvetési korlát és a puha költségvetési korlát szindróma kutatása bekerült a közgazdaságtan „kánonjába”. A következőkben a puha költségvetési korlát (pkk) modelljeinek ismertetését az áttekintés II. részére alapozzuk.

A szerzők a pkk-szindróma keletkezését egy sematikus oksági lánchoz fűzik:

1. Politikai, társadalmi és gazdasági környezet 2. A támogatószervezet motivációja 3. A pkk-szindróma hatása a magatartásra.

A modellek többféle politikai, társadalmi és gazdasági környezetre íródtak – Kornai, Maskin és Roland ismertetése tudatosan az eredeti környezetnek megfelelő. Előrebocsátják, hogy nem foglalkoznak azokkal a modellekkel, amelyek a pkk-jelenséget tényként kezelik, és csak a második elemnek a harmadikra hatására összpontosítanak, és fel sem teszik a kérdést, hogy miért puha a költségvetési korlát. Ezért kimarad az áttekintésből például az előbb ismertett Kornai–Weibull-modell és a Richard Quandt közreműködésével készített keresleti elemzések.¹⁴ Az ismertetés általános keretként túlnyomórészt Mathias

12 ■ Herbert Simon az 1978. évi közgazdasági Nobel-díj kitüntetettje. Simon elvetette, hogy a vállalatok szigorúan profitmaximalizálásra törekednének, és e kritérium helyett egyfajta megelégedésre törekvési célját kívánta bevezetni a közgazdasági elméletbe. Vö. Herbert A. Simon: *Korlátozott racionalitás (Válogatott tanulmányok)*. Összeáll. Hajnal Albert, Kindler József, Kiss István; ford. Csontos László. Közgazdasági és Jog, Bp., 1982.

13 ■ A rendszerparadigmáról lásd Kornai János: *A rendszerparadigma*. In: Uő.: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás (Nyolc tanulmány)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2007. 163–194. old.

14 ■ Lásd például: S. M. Goldfeld – R. E. Quandt: *Budget Constraints, Bailouts and the Firm under Central Planning*. *Journal of Comparative Economics*, 12 (1988), 4. szám, 502–520. old.

15 ■ M. Dewatripont – E. Maskin: *Credit and Efficiency in Centralized and Decentralized Economies*. *The Review of Economic Studies*, 62 (1995), 4. szám, 541–555. old.

16 ■ Szabó Judit: *A költségvetési korlát előzetes és folyamatos puhasága*. *Közgazdasági Szemle*, 1988. 6. szám. (A cikk a Kornai–Gomulka-vitához fűződött, és az *Economics and Planning* 1988 évi 3. számában is megjelent.)

17 ■ Mark Schaffer: *The Credible-Commitment Problem in the Center-Enterprise Relationship*. *Journal of Comparative Economics*, 13 (1989), 3. szám, 359–382. old.

18 ■ Lásd Lynne L. Pepall – Dan J. Richards – George Norman: *Piacelmélet – Modern megközelítés gyakorlati alkalmazásokkal*. Ford. Badics Judit et al. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.,

Dewatripont és Eric Maskin 1995-ben publikált modelljét használják.¹⁵

A puha költségvetési korlát elméletei számára a nagy áttörést a kérdéskör dinamikus problémaként és információs problémaként való felfogása hozta meg az 1990-es években. A „központ” és a vállalat közötti fő információs problémát, nevezetesen, hogy a vállalatra vonatkozó információknak a vállalat van teljesen a birtokában, a központ pedig csak részlegesen, ösödök óta hangsúlyozzák a szocialista rendszer egyes kutatói. (Itt elég, ha Kornai 1957-es könyvének a decentralizálás melletti kiállítására, vagy a tervalkunak az 1950-es évek első felében megszületett fogalmára gondolunk.) A puha költségvetési korlát dinamikus jellegére elsőként e recenzió szerzője mutatott rá az előzetes és a folyamatos puhaság megkülönböztetésével.¹⁶ Egyúttal mindenki szempontra Mark Schaffer alkalmazta először a vállalatok viselkedésének elemzésében.¹⁷ Kornai, Maskin és Roland az utóbbi cikkel kezdi az elmélet ismertetését. Schaffer modellje magyarázattal szolgált arra, mi ösztönzi a vállalatokat, hogy gyenge teljesítményre és központi segítségre játsszanak, de azt nem tudta mélységében feltárni, miért tehetetlen a központ a vállalat efféle viselkedésével szemben. Arra a rejtvényre, hogy a puha költségvetési korlát a központ keményítési törekvései ellenére is fennmarad (emlékezzünk a Kornai-Matits-cikkre) a Dewatripont-Maskin modell (a továbbiakban D-M modell) adott egyfajta megoldást.

A D-M-modell két időszakot, egy „támogató” szervezetet és egy vállalatot vagy vállalatcsoportot tartalmaz. Középpontjában egy vállalati projekt megvalósítása áll, amelyet a „támogató” finanszíroz. A támogató célfüggvénye a projekt bruttó hozadéka, a vállalatvezető egyéni és a projekt társadalmi hasznának összege. A támogató csak a valószínűségét ismeri annak, hogy az elfogadásra benyújtott projekt jó-e,

vagy gyenge: a célfüggvény 1. és 2. időszaki várható értékének összege alapján dönt, hogy elfogadja-e. Csak az 1. időszak végére derül ki számára a projekt minősége. A vállalat költségvetési korlátjának puhaságát az méri, hogy a támogató a 2. időszakban milyen valószínűséggel finanszíroz tovább egy gyenge (az 1. időszakban veszteséges) projektet. Ha a támogató tudta volna, hogy a projekt gyenge, már az 1. időszakban sem finanszírozza. Információhiánya következtében mégis ezt tette. A 2. időszakban azonban még csökkentheti veszteségét az újrafinanszírozással, ha a célfüggvény 2. időszaki nettó növekménye nagyobb, mint a projekt felszámolásával visszanyerhető haszon. Magyarul: ha fut a pénze után, jobban jár, mintha felszámolná a projektet. Tehát tovább támogatja a láthatóan gyenge projektet.

A másik oldalon, a projektet tervező vállalat vezetője gyenge projekt esetén természetesen felméri kimentésének esélyét (ha ennek valószínűsége 1, a költségvetési korlát tökéletesen puha, ha 0, akkor tökéletesen kemény), és ezt számításba véve dönti el, benyújtja-e támogatásra. „A Dewatripont–Maskin-modell szempontjából a költségvetési korlát »keményítése« olyan feltételek megteremtését jelenti, amelyek mellett a kormányzat hihetően el tudja kötelezni magát amellet, hogy nem fog ismételtlen finanszírozni egyetlen vállalatot sem. A költségvetési korlát keménysége így nem a közvetlen gazdaságpolitikától függ, hanem olyan intézmények létrehozásának közvetett eredménye, amelyek meggátolják vagy nehezítik az újrafinanszírozást.” (313. old.) A hiteles elköteleződést az irodalomban másképpen dinamikus elköteleződésnek nevezzük. Ez a játékelméleti fogalom a közgazdaságtanban a piacszerkezetek és az ösztönzés elméletében használatos.¹⁸

A dinamikus elköteleződés hiánya egyfajta „időcsapda”, szinte fizikai információs törvényszerűség, amellyel igen nehéz szembemenni. A D-M-modell legfőbb erénye, hogy egy egyszerű esetre lehetővé teszi e „csapda” strukturált leírását, elemzését, egyensúlyának kiszámítását, ezzel a gazdaság sokféle részjelenségére képes magyarázatot adni. Megalkotása a puha költségvetési korlát elméleti kutatásának jelentős hullámát indította el.¹⁹

A Kornai–Maskin–Roland-cikk a szocialista gazdaságokhoz fűződő modellek közül a következőket emeli ki. A D-M-modellt felhasználva Qian 1994-ben kimutatta, hogy ha a szocialista gazdaságban az inputár növekedésének határt szabnak, azaz ársapkát alkalmaznak, csökkenthetik a gyenge vállalati projektek előterjesztését.²⁰ Az innováció hiányát a szocialista gazdaságban Qian és Xu 1998-ban megjelent írása kapcsolja össze a pkk-szindrómával, a D-M-modell segítségével.²¹ A racsnihatással mint dinamikus elköteleződési problémával 1985 és 1993 között több kutató is foglalkozott. A D-M-modellel való kezelését Dewatripont és Roland 1997-es cikke nyomán vizsgálják átfogó írásukban Kornai, Maskin és Roland.²² Végül az áttekintő cikk a szocializmus esetére a D-M-modell keretei között még arra tér ki, hogy a reform-

Bp., 2008. 11. fejezet (a dinamikus játékokról); Jean-Jacques Laffont – David Martimort: *The Theory of Incentives – The Principal-Agent Model*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2002. 8. fejezet (Dynamics under Full Commitment).

19 ■ Ambrus-Lakatos Loránd figyelemre méltó rövid tanulmánya ugyanakkor óvatosságra int a D-M-modell értékelésében. Ambrus-Lakatos a D-M-modell hátulütőjének a túlzott egyszerűséget tartja. A modellből levonható következtetések az ő okfejtése szerint túlságosan törekenyek, népszerűsége pedig azzal a sajnálatos következménnyel járt, hogy idejekorán zárult le a pkk elemzésével kapcsolatos elméleti munka. Lásd: Ambrus-Lakatos Loránd: A puha költségvetési korlát stratégiai modellje. In: Gál Róbert Iván – Szántó Zoltán (szerk.): *Cselekvésemélet és társadalomkutatás (Csontos László emlékkonferencia)*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke – Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszéke – Társi Társadalomkutatási Intézet Rt., Bp., 1998. 263–267. old.

20 ■ Yingyi Qian: A Theory of Shortage in Socialist Economies Based on the „Soft Budget Constraint”. *American Economic Review*, 88 (1994) 1. szám, 145–156. old.

21 ■ Y. Qian – C. Xu: Innovation and Bureaucracy under Soft and Hard Budget Constraints. *The Review of Economic Studies*, 65 (1998), 1. szám, 151–164. old.

22 ■ Mathias Dewatripont – Gerard Roland: Transition as a Process of Large Scale Institutional Change. In: David M. Kreps – Kenneth F. Wallis (eds.): *Advances in Economic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997. II. köt. 240–278. old.

kísérletek során megnövekedett vállalati autonómia csökkenti a központ lehetőségét a vállalatok *ex ante* ellenőrzésére, emiatt több gyenge projektet is finanszírozná. Ugyanakkor a központ számára a kimentés utáni bevételek megállapítása is bizonytalanabb lesz, és ezért esetleg „bekeményít”.

A D–M-modell felhasználhatósága a szocialista gazdaság működésének magyarázatára mindazonáltal korlátozott. Nem írja le a vállalat egy-egy termelési ciklusát, a vállalatok működése így nem kapcsolódik össze a teljes termelészféra működésévé. A modellt a központ és a vállalat alkuját sem jeleníti meg, a két időszakra vonatkozó egyensúllyal számol. Nincs magyarázata továbbá a gazdaság hullámszára, ciklusaira sem. Az egyes pkk-modellek korlátozott alkalmazhatóságát azonban – mint már írtuk – az áttekintés szerzői vállalják.

Az átmeneti gazdaságok, majd a versenyző gazdaságok egyes jelenségeinek D–M szemléletű bemutatása jóval bővebb a Kornai–Maskin–Roland-cikkben, mint a szocialista gazdaságé. Emellett külön alfejezetet alkot a bankok mint költségvetési korláttal rendelkező (adott esetben támogatott, kimentett) szervezetek vizsgálata. 2003-ra a szakma érdeklődése – a világpolitikai és -gazdasági események nyomán – nyilvánvalóan már az utóbbi területek felé tolódott el. Az ezekben fellépő pkk-szindrómák vizsgálatában Kornai Jánosnak úttörő szerepe van.

Az áttekintő cikk elméleti fejezetének végén a szerzők a pkk-szindrómának két olyan modelljére térnek ki, amelyek nem illeszthetők bele a Dewatripont–Maskin-modell keretébe. Boycko, Shleifer és Vishny 1996-ban publikált modellje statikus.²³ Szereplői egy saját célfüggvénnyel rendelkező (például a foglalkoztatást maximalizáló) politikus és egy profitorientált vállalatvezető (vagy vállalatvezetői csoport). Háromféle környezetben működhetnek: 1. centralizált struktúra; 2. a profitot a politika megadóztathatja, de a vállalat irányításába nincs beleszólása; 3. decentralizált struktúra, de a központ támogatást nyújthat a vállalatnak. A modellel a három környezetnek nemcsak a szélsőséges eseteit, hanem árnyaltabb felállításait is formalizálni lehet. Alkotói kimutatják például, hogy amennyiben a támogató transzfernek magán a transzferen túl is van költsége (tranzakciós költség), akkor a decentralizáció irányába tett lépés profitnövelő hatású. A modell szerint a 2. típusú átmeneti gazdaságoknak legpuhábbak a költségvetési korlátai.

Bai és Wang egy olyan megbízó–ügynök helyzetet formalizál, ahol az ügynök dönt a saját erőfeszítéséről, hogy milyen projektet valósítson meg.²⁴ A modellben az ügynök költségvetési korlátjának puhítása arra szolgál, hogy a megbízó ellenőrizhesse őt.

A BEVEZETŐ TANULMÁNY: EREDMÉNYEK, GONDOK, HIÁNYOK

Hogyan foglalja össze Kornai ma a pkk és a pkk-szindróma lényegét, hogyan értékeli az e téren elért

eredményeket, hogyan látja a rokon területekkel fennálló viszonyt, hogyan tekint egy normatív pkk-elmélet lehetőségére, milyen kutatási feladatokat tűz ki a jövőre nézve? Bevezető tanulmányában gondosan végigjárja e témákat. A bevezetést egy friss empirikus elemzéssel is megfejeji, a helyi önkormányzatok 2011 és 2013 közötti adósságkimentéséről Magyarországon.

A pkk és a pkk-szindróma részletes elvi meghatározása 2003-ra kikristályosodott. Kornai bevezetője lényegében a Kornai–Maskin–Roland-cikkben leírtaknál marad. Dióhéjban összefoglalva a következőkről van szó. A pkk-szindróma központi eleme, hogy van egy költségvetési korláttal rendelkező szervezet(csoport), amelynek viselkedését befolyásolja az a várakozás, hogyha súlyos pénzügyi bajba kerül, valamely támogató szervezet majd kimentí. A pkk-szindróma tehát nem pusztán pénzügyi jelenség, hanem társadalmi, mégpedig hatalmi-alávetettségi viszony is. Az erő túlsúlya a *t*-szervezetnél van, a *kk*-szervezet alávetett. Kornai oksági elemzése a részt vevő szervezetek motivációit tárja elénk, foglalkozik a pénzügyi bajhoz vezető motivációkkal és a kimentés igénylésének, illetve végrehajtásának motivációival. A pénzügyi bajhoz vezető motívumok közös vonása szerinte az expanziós késztetés, amely „a költés növelésére sarkall és csak ott áll le, ahol valamilyen korlátba ütközik” (11–12. old.). A háztartást, a nem kormányzati szervezeteket, a kormányzó politikai erőket és a vállalatot növekedési kényszer hajtja. A pénzügyi baj bekövetkezésekor vagy küszöbön állásakor a *kk*-szervezet kimentési igényének motivációja a túlélésre törekvés. A *t*-szervezeteknek ugyanakkor többféle motívumuk lehet a kimentés végrehajtására: a hitelnyújtó „fut a pénze után”; a kormányzati szereplők igyekeznek megakadályozni egy „gazdasági mikroválság” tovagyűrűzését; szolidaritás, őszinte emberi együttérzés; tömeges mikroválságok esetén a társadalmi feszültségek kieleződésének megelőzése; a kimentést igénylő szervezet sajátos nimbusza, jelképjellege; politikai kliensek szerzése; korrupció. A hatásokat taglalva Kornai fő – és kedvezőtlen – hatásként a hatékonyságvesztést emeli ki, nem tagadva, hogy „egy-egy konkrét kimentés kedvező hatásai erősebbek lehetnek a kedvezőtleneknél” (15. old.).

A szindróma elvi elemzése után következik a jelenség elterjedtségének áttekintése a különböző gazdasági rendszerekben – a reformok előtti szocialista rendszerben, a szocialista rendszerek reformkorszaka idején, valamint a kapitalista rendszerben a pkk-szindrómának kitett szektorokban.

Kornai leírásában a szocializmus reformok előtti

23 ■ Maxim Boycko – Andrei Shleifer – Robert W. Vishny: A Theory of Privatization. *Economic Journal*, 106 (1996), 435. szám, 309–319. old.

24 ■ C. Bai – Y. Wang: *Agency in project screening and termination decisions: Why is good money thrown after bad?* Kézirat, University of Minnesota, Minneapolis, 1996.

25 ■ Yingyi Qian – Gerard Roland: Federalism and the soft budget constraint. *American Economic Review*, 88 (1997), 5. szám, 1143–1162. old.

korszakában a naturális tervnek és beruházásnak volt prioritása, a költségvetési korlát lényegében csak papíron, a vállalatok tervében létezett (önálló elszámolás elve, hozzászcsot), a jövedelmezőség nem játszott szerepet. A vállalatok működését tekintve „vagy automatikusan fedezték a veszteségeket, vagy időről-időre az adminisztratív árakat igazították többé-kevésbé a költségekhez”. „Ha [...] a beruházás [...] könyvviteli értelmezésében veszteségesnek bizonyult, [...] a veszteséget valamilyen formában kiegyenlítették.” „Mind ez [...] azt jelenti, hogy az állami és a kváziállami szférában végletesen puha volt a költségvetési korlát.” (19. old.)

Kár, hogy a bevezető tanulmány nem foglalkozik a gazdasági és politikai szereplők részletes, gazdasági rendszerenként specifikált motivációjával sem a reformok előtti szocialista, sem a megreformált szocialista, sem a kapitalista gazdaságban. Az előbbieken felsorolt általános motívumok leginkább a kapitalista gazdaságra alkalmazhatók, míg a szocializmussal kapcsolatban kérdés, betehető-e a naturális terv prioritása az expanziós kényszer skatulyájába. Szerintünk nem, ezek más dolgok, akkor is, ha tudjuk, a szocializmusban nagy az expanziós kényszer. A szocialista vállalatnak belső sajátja-e az expanziós kényszer? Továbbá, a szocialista gazdaságban a pénzügyi baj bekövetkezésakor nem speciálisak-e a „támogató” szervezet motivációi a kapitalista gazdaság támogató szervezeteinek motivációihoz képest? Egyáltalán, nem erősebb-e a gazdasági szféra alávetettsége a politikainak a szocializmusban annál, mint hogy pusztán „támogatásról”, sőt „vállalatról” beszélhessünk? Úgy véljük, a bevezető tanulmányban és a Kornai–Maskin–Roland-cikkben kifejtett általános pkk- és pkk-szindróma specifikálása a szocialista rendszerre nem tükrözi kellően a jelenségek okait. Ez paradoxnak tűnhet, hiszen Kornai egész könyvet szentelt a szocialista rendszer leíró-magyarozó elméletének és ő is a politikai, társadalmi és gazdasági környezet által meghatározottnak tartja a szereplők motivációit. Hiszen magyarazataiban az előbbi az 1. blokk az oksági láncban. Nehezen érhető, hogy a bevezető tanulmányban miért nem nyújtott mélyebb, karakteresebb elméletet a szocialista vállalat puha költségvetési korlátjáról.

Kornai gondosan elemzi, melyek a kapitalista rendszernek a pkk-szindrómától érintetlen és annak kített szektorai. Véggkövetkeztetése szerint az érintetlen szektorok súlya lehet a nagyobb, bár ezt statisztikailag még nem vizsgálta senki. A kített szektorok súlya azonban elég jelentős ahhoz, hogy a közzgazdászok megvizsgálják költségvetési korlátjuk esetleges puhaságát. Kornai kilenc ilyen szektort sorol fel: 1. állami tulajdonba vett vállalatok; 2. különböző szintű önkormányzatok; 3. költségvetési intézmények; nonprofit szervezetek (NGO-k); 4. bankok; 5. nélkülözhetetlen magánvállalatok (például óriásvállalatok, természetes monopóliumok); 6. közpénzen finanszírozott nagy projektek; 7. az EU-ban a támogatások tilalma alól csoportmentességet élvező szektorok, ágazatok

(például a mezőgazdaság) termelői; 8. korrupcióval terhelt területek; 9. központi kormány. Ma, amikor a magyar kormányzat évről évre növeli az állam fenntartósága alá helyezett gazdasági területek súlyát, nálunk különösen időszerűek Kornai figyelmeztetései ennek árára, a puha költségvetési korlát szindrómára és a hatékonyságvesztésre.

A bevezetésben tárgyalt, a pkk-elmélettel rokon területek, a „versenyársak”, a következők: 1. az intézményi és viselkedési közgazdaságtan; 2. az erkölcsi kockázat-elmélet; 3. az időbeli következetlenség (*time inconsistency*) modelljei; 4. a közpénzügytan fiskális decentralizációval foglalkozó része; 5. a piacszerkezetek elméletének a belépésekkel és kilépésekkel foglalkozó része; 6. a politikai klientelizmus elméletei. Az intézményi és viselkedési közgazdaságtanról és az erkölcsi kockázat elméletéről a szerző joggal állapítja meg, hogy vannak átfedéseik a pkk-elmélettel. Az erkölcsi kockázattal foglalkozókat részletesen tárgyalja is. Az időbeli következetlenség jelenségét a pkk-elmélet egy „paneljának” látja (48. old.). A fiskális decentralizációt számos tudós sikerrel kutatta a pkk-elmélet segítségével – állapítja meg. A piacszerkezetek elméletei „nem fogadták be a maguk vizsgálati körébe a pkk-szindróma témakörét, fogalomrendszerét és módszertanát”, és Kornai szerint a politikai klientelizmus kutatói sem (50–51. old.). A bevezetésnek ez a része őszinte szembenézés a „versenyársak” irodalmában mutatkozó tényekkel.

A *pkk-szindróma kutatási programja* alcím alatt következő okfejtések egy részét ehhez képest felesleges ismétlésnek és itt felesleges értékelésnek tartjuk. Nemcsak önmagában a kutatási feladatokkal foglalkozik, hanem azt is alaposan megvizsgálja, mennyire terjedt el a pkk eszközeinek felhasználása a kutatásban. Jó hír, hogy a kötet 1. és 5. fejezetének angol nyelvű változatára a Google Scholar sok száz hivatkozást talál, a Dewatripont–Maskin-modellre, továbbá Qian és Roland egy 1998-as cikkére²⁵ pedig ezernél is többet. A „soft budget constraint” kifejezésre a kereső 51 oldalt jelenít meg, bennük száznál is több más szerzőktől származó publikációval. Az is kimutatható, hogy sok a rangos folyóiratokban publikált cikk, mely lényegesen hozzájárult a puha költségvetési korlát elméletéhez. Végpontként adódik a jó hírekhez Kornai, Maskin és Roland *Journal of Economic Literature*-ben megjelent nagy terjedelmű áttekintő cikke.

„Rossz hír” ellenben, hogy az intézményi és viselkedési közgazdaságtan folyóirataiban 2010 és 2013 között csak elvétve akad hivatkozás a pkk-ra. A *Financial Times*-ben és az *Economist*-ben ugyanezt a négy évet nézve „a pkk-irodalom fogalma és elemzési apparátusa igen ritkán jelenik meg”. Nem folytatjuk tovább, és nem ismertetjük Kornai Jánosnak az alfejezet végén adott magyarazatait sem arra a tényre, hogy „a pkk több évtizedes múltra visszatekintő, fejlődő, szélesedő kutatási programja még mindig nem hatolt be a közzgazdász szakma többségének gondolkodásába” (56. old.).

A magyarázatok korrektek és az önvizsgálatot sem nélkülözik. Mégis jobb érzésünk lenne, ha a szerző ezt az elemzést nyilvánosan csak néhány fővonalra koncentrálna vagy egyáltalán nem tárja az olvasók elé. Ráadásul az egyik fő szempont értékelése hibát tartalmaz. Kornai asszisztensei az oktatás fontosságát hangsúlyozva, nyolc ismert közgazdaságtan-tankönyvről mutatják ki, hogy nem említik a pkk fogalmát és irodalmát. E tankönyvek PhD-jelöltek számára írott, haladó szintű könyvek – állítja a bevezető tanulmány, pedig valójában egy közülük kifejezetten bevezető, undergraduate tankönyv,²⁶ hat középszintű és csak egy felső szintű.²⁷ Véleményünk szerint egyébként is adekvátabb lett volna nem mainstream tankönyveket, hanem egyetemi előadások anyagait megnézni. Találtak volna például olyan magyar főiskolát (Budapesti Gazdasági Főiskola) és egyetemeket is (Corvinus, Pannon), ahol egyes közgazdasági tárgyakban felmerül a puha költségvetési korlát kérdése, sőt előadások is elhangzanak róla. Nemzetközi szinten hasonló lehet a helyzet. Ha a tankönyvekben nem szerepel is, szóban valószínűleg számtalan közgazdaságtan- vagy mikroökonomia-előadásban megáll az előadó a költségvetési korlát fogalmánál, és beszél a puha költségvetési korlátról is. Szerintünk ez nem kis eredmény.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK

Kornai János reménye az volt, hogy a puha költségvetési korlát kutatásának intenzitása tartós marad. A 2003-as áttekintés záró megjegyzései szerint: „A társadalomtudományok történetének számos példája mutatja, hogy színes, leíró fogalmaknak, metaforáknak, modelleknek vagy analitikus eszközöknek lehet ösztönző hatásuk (klasszikus példa a fogolydilemma alkalmazásának rendkívüli eredményessége a közgazdaság- és politikatudományban). Ezek az eszközök rávilágítanak bonyolult helyzetek lényegére, és arra bátorítják a kutatókat, hogy keressék a hasonlóságokat látszólag eltérő jelenségek között. Úgy véljük, hogy a pkk-keret fogalmaival, elméleteivel és modelljeivel ilyen ösztönző szerepet játszott, és hogy ezt a szerepet továbbra is megőrzi.” (333. old.)

Egy másik példát véve, ilyen eszköz a Ronald H. Coase²⁸ által előtérbe helyezett tranzakciós költség fogalma is (megalkotója John Commons volt). Coase ugyanúgy élethosszig kitart a mainstream közgazdaságtannal való szembenállás mellett, mint Kornai. A sors fintora, hogy a közgazdaságtan-tankönyvekbe a nulla tranzakciós költséghez kapcsolódó Coase-tételek kerültek be, és a tranzakciós költség igazi jelentőségéről általában nem esik szó. A puha költségvetési korlát a tranzakciós költséghez fogható kaliberű és általánosságú fogalom. Mindkét fogalom megalkotói és felhasználói meg szerették volna velük rengetni a közgazdaságtan világát. Achilles-pontot láttak bennük, de a modern közgazdaságtan „matematikai kristálya” – legalábbis a tankönyvek szintjén – nem hagyta kiforgatni magát.²⁹ Coase így ír: „A nulla tranzakciós

költségek világát gyakran coase-i világgént is emlegetik. Semmi sem állhat távolabb a valóságtól. Ez a modern közgazdasági elmélet világa, és azt reméltem, hogy meg tudom győzni a közgazdászokat arról, hogy lépjenek ki ebből a világból.”³⁰

Kornai arról szerette volna meggyőzni a közgazdászokat, hogy lépjenek ki a gazdálkodó szervezetek kemény költségvetési korlátjának világából. Az 1980-as évek végétől a 2000-es évek első feléig ez a tudományos program sikeres volt. Elmaradt azonban a folytatás, az elmúlt évtizedben a paternalista jelenségek pkk-alapú kutatásai megfogyatkoztak. Ennek egyik lehetséges oka, hogy talán túlzott általánosítás volt a szocialista rendszer puha vállalati költségvetési korlátjának, a kapitalista rendszer egyes gazdálkodó szervezetei állam általi kimentéseinek, valamint a kapitalista rendszer állami támogatásokkal „fertőzött” szektorai puha költségvetési korlátjának egybemosása.

Végezetül megemlíti a kötet pár zavaró sajtó-, illetve szerkesztési hibáját. A tartalomjegyzék mellett a címnyegyedben fel kellett volna tüntetni a 3., 4. és 11. fejezet társszerzőit, ahogy azt például *A hiányban* (az életműsorozat I. kötetében) láthatjuk. A tartalomjegyzék hibásan szerepelteti a bevezető tanulmány kezdő oldalának számát. Az 5. fejezetet megelőző ún. szennycímlapon rosszak az eredeti megjelenés oldal-számadatai. A bevezetés 35. lábjegyzetéből kimaradt egy „és” szócska. A kötetben újraközölt eredeti tanulmányok mindenhol pkk-ról írnak, ezért jobb lett volna, ha a bevezetőben nem nagybetűs PKK szerepel. A kötet végén a bibliográfiai adatoknál hiányoljuk a nemzetközi megjelenések részletes bibliográfiai adatait. Csak annyi szerepel, hogy mely nyelveken jelentek meg az egyes tanulmányok. Ez a sorozat II. és III. kötetében is így volt, amit kifogásolunk. Szerintünk a külföldi megjelenések teljes bibliográfiájának megadásával szintén követni kellett volna *A hiány* újraközlésekor (I. kötet) követett módszert. □

26 ■ Paul Heyne – Peter Boettke – David Prychitko: *A közgazdasági gondolkodás alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004.

27 ■ Coase az intézményi közgazdaságtan képviselője, az 1991. évi közgazdasági Nobel-díj kitüntetettje.

28 ■ Andreu Mas-Colell Michael Dennis Whinston, Jerry R. Green: *Microeconomic Theory*. Oxford University Press, 1995.

29 ■ A „matematikai kristály” kifejezést – Heisenbergre hivatkozva – Kornai János alkalmazza, I. Kornai János: *Anti-Equilibrium – A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Közgazdasági és Jogl, Bp., 1971. 391. old.

30 ■ R. H. Coase: Megjegyzések a társadalmi költség problémájához. In: uó: *A vállalat, a piac és a jog*. Ford. Meszerics Tamás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. 240. old.

A Fordulat
társadalomelméleti folyóirat
2014. évi 1. száma.

Szerk. Jelinek Csaba és Pinkasz András
 328 old.

A *Fordulat* 21 (így kereshető az interneten) a Corvinus Egyetem Társadalomelméleti Kollégiuma folyóiratának az 1989-es kelet-közép-európai rendszerváltásokkal foglalkozó különszáma. A szerkesztői *Bevezető* szerint

„Mind a közbeszédben, mind a társadalomtudományos szakirodalomban sokan és sokféleképpen beszélnek az 1989 környékén lezajlott kelet-európai folyamatokról, a Szovjetunió széteséséről, a hidegháború – egyesek szerint a »történelem« – végéről. Különösen így van ez 1989 25. évfordulóján, néhány évvel a 2008-as globális pénzügyi válság kibontakozása után. A *Fordulat* szerkesztői jelen lapszámmal ehhez a vitához szeretnének hozzájárulni. Úgy véljük, hogy a rendszerváltással kapcsolatos jól ismert elbeszélések újraértékelése, kritikai átgondolása elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük napjaink társadalmi, gazdasági és politikai folyamatait.” (5. old.)

A különszámot szorgos műhelymunka előzte meg: „Jelen lapszámban a Helyzet Műhely kétéves kollektív kutatómunkájának a rendszerváltáshoz kapcsolódó részeit publikáljuk, néhány ezt szervesen kiegészítő fordítás kíséretében.” (Uo.) A kevésbé tájékozott olvasó (köztük a recenzens) számára fontos eligazítást ad a céljaikról és értékeikről a honlapon (<https://helyzet.wordpress.com>) olvasható bemutatkozás: „A Helyzet Műhely egy társadalomtudományi műhely, amely azért alakult, hogy a mai magyar helyzetet a mai magyar társadalomtudományban kevésbé jelen lévő baloldali kritikai szempontok bevonásával elemezze.” A tömör *ars poetica* szerint a Műhely

„[t]úlmege a magyar helyzet azon értelmezési keretén, amely a magyarországi viszonyokat a nyugati modernizáció idealizált modelljéhez való hasonlóság és attól való különbség szerint írja le. A poszt-szocialista átmenet helyzetét nem időbeli lemaradásként értelmezi, hanem egy szinkron

viszonyként, amelyben a térség beágyazódik a kortárs globális erőviszonyokba. Ezt a megközelítést a Helyzet Műhely egyúttal emancipációs projektként is fogja fel.” (Uo.)

A tíz tanulmányt tartalmazó különszám-kötet szerkesztői és szerzői közül tagja a Műhelynek: Éber Márk Áron, Gagy Ágnes, Geröcs Tamás, Jelinek Csaba, Pinkasz András és Nagy Kristóf. Nem Műhely-tag, hanem amerikai egyetem tanára Gille Zsuzsa, Böröcz József, Johanna Bockman és Gil Eyal. Ők évekkal ezelőtt – Eyal és Bockman több mint egy évtizede – neves (főáramú) társadalomtudományi folyóiratokban publikált írásaikkal szerepelnek a különszámban. A fiatalabb – húsz-harminc éves – hazai műhelytagok viszonylag friss publikációikat adják közre. Ezek egy része másodközlés – nemzetközi konferenciák előadásainak módosított (angolból visszafordított?) változata. Mindez megfelel a nemzetközi tudományos együttműködés szokásainak és szabályainak, de – mint majd látni fogjuk – ellentétes a kötet több tanulmányának elemzési keretével és következtetéseivel.

AMIRŐL NEM LESZ SZÓ A RECENZÍÓBAN

A magyar rendszerváltás utáni politikai rendszernek (az 1989-es köztársaságnak), majd az e rendszer számos meghatározó elemét felszámoló, 2010 utáni új hatalomnak és sajátos működés módjának – legalábbis számomra – nincs egyetlen lehetséges, helyes leírása és értelmezése. Nem vállalkozom a versengő leírások és értelmezések összehasonlító elemzésére. A kritikai baloldal és az antikapitalista szélsőjobb gyakran összezsugorított gondolatmeneteinek és következtetéseinek szembesítése is meghaladja nemcsak a bírálat kereteit, hanem a kompetenciámat is. A rendszerváltás előtti újbaloldal – a demokratikus ellenzék meghatározó része – és a kötet által reprezentált értelmiségi csoport különbségeit és hasonlóságait sem tárgyalom.

MŰFAJ

Kétféle tanulmányt olvashatunk a különszámban. Az egyik, ahol a szerzők a magyarországi, illetve kelet-európai „létező szocializmus” évtizedeinek és az azt követő időszaknak a makrofolyamatait értelmezik. A régió vagy ország szintű elemzések kiegészítését, elmélyítését szolgálják a társadalmi változásokat

befolyásoló értelmiségi csoportokról, műhelyekről, intézményekről közreadott mikro-, avagy esettanulmányok. A makrotanulmányok döntően másodlagos források (szakirodalom, statisztikai adatok) alapján íródtak, a mikrotanulmányok szerzői e források mellett archivált dokumentumokat, interjúkat, újságcikkeket is felhasználtak az elemzéshez.

ELMÉLET, FOGALMAK

A Műhely hitvallását olvasva nem meglepő, hogy a tanulmányokban kulcsszerepet kap Immanuel Wallerstein centrum–periféria-modellje és fogalomrendszere.¹ A különszám szerzői leszögezik:

„E megközelítés alapján az államszocializmust a félperifériás fejlődésre jellemző, erős állami szerepre épülő felzárkózási erőfeszítésnek tekintjük; külső viszonyaiban a kapitalista világgazdaságba bekapcsolt, de belső viszonyaiban nem tisztán kapitalista termelési módként fogjuk fel.” (Éber Márk Áron – Gagyai Ágnes – Gerócs Tamás – Jelenek Csaba – Pinkasz András: 1989. 16. old.)

Szerintük a létező szocializmus – a felzárkózási erőfeszítés – bukását nem elsősorban a rendszer, a tervgazdaság szerkezeti hiányosságai, krónikus működési zavarai okozták, hanem az, hogy a kellő erővel és befolyással rendelkező centrum a periféria vagy a félperiféria országait – köztük a szocialista országokat – egy számukra előnytelen kényszerpályára terelte:

„a centrum dominanciája a fejlett technológiájú termékek előnyös cserearányában jelentkezik. A felzárkózás szempontjából így a technológia belső fejlesztése mindig is döntő kérdés volt. A félperifériás országok azonban nemcsak technológia-, hanem tőkehiányosak is. Utóbbi belső kizsákmányolással ugyan elő lehet teremteni, a fejlett technológiából azonban tipikusan importra szorulnak, amely finanszírozására – hacsak külső finanszírozást nem von be az ország – az export növelésével kell válaszolni.” (18. old.)

Úgy vélik, a centrum–periféria-jelenség alig szerepelt a szovjet kísérlet jövőjéről folytatott diskurzusban, a létező szocializmus reformvitáiban:

„A szereplők adottnak vették, hogy a gazdasági problémák a szocialista rendszer belső lényegéből, és nem a világgazdaságban betöltött félperifériás függő helyzetből következnek. Így a »kitörési lehetőségek«, az »utólréni és lehangyni« politikái is a szocialista gazdaság belső kihívásaiént jelentek meg.” (38. old.)

A reformok, átszervezések és gazdaságpolitikai irányváltások során a hatalom birtokosainak dönteni kellett, hogy a nyitás vagy az elzárkózás útjára lépnek. Ám

„a legnagyobb viták a szocializmus inherens működésére, nem pedig a külső adottságokra és lehetőségekre adott válaszokra összpontosultak. A gazdasági nyitottság mértéke és annak orientációja, a nemzetközi kereskedelemben betöltött szerep, valamint a centrumhoz való felzárkózás félperifériás kísértése elsősorban a gazdaságpolitikát érintették, amelyet viszont a gazdasági mechanizmusról szóló viták sokáig csak mérsékelten érint(h)ettek.” (23. old.)

A hatalom felzárkózásban érdekelt birtokosai akár a liberalizálás, akár a protekcionizmus eszközeit választották, országuk mindkét esetben kedvezőtlen helyzetbe került:

„Bár egyenként mindkét stratégia hajlamos a félperifériás kitörés ígérétenek megfogalmazására, valójában a világrendszerbe történő integráció szempontjából ugyanannak a függőségi pályának az ívén mozognak, és bármelyik stratégia kerül hatalomra, hosszú távon a függő fejlődés tipikus akadályaiába ütközik.” (19. old.)

A különszám szerzői a magyar történetet a liberalizálás különös esetének tekintik. A rendszerváltás Magyarországon már a rendszerváltás előtt megkezdődött: „Végül mire 1989 politikai átalakulására sor került, gazdasági és pénzügyi téren a legfontosabb változások nagy része elindult, számos intézkedés már be is fejeződött.” (44–45. old.)

Kevés figyelmet fordítanak a centrum indítékaira és ösztönzőire. Mivel az államszocialista kísérletet – más magyarázó elméletekkel szemben – nem a diktatúra és a demokrácia, a kapitalizmus és a szocializmus, a terv és a piac dichotómiáiban helyezik el, hanem a félperifériás kitörés sikertelen esetének minősítik, náluk a centrum a kísérlet bukásában főként az ezzel járó piacszerzés, bővítés miatt érdekelt. Jellemző érvelés:

„Magyarországnak fejlett technológiára és finanszírozásra volt szüksége, Nyugat-Európa pedig már nem tudta értékesíteni beruházási cikkeit hazai piacain, a volt gyarmati országok viszont még nem rendelkeztek az azok felhasználásához szükséges körülményekkel.” (28. old.)

A SEGÉDCSAPATOK: A KOMPRÁDOR ÉRTELMISÉG ÉS BURZSOÁZIA

A kötet szerzői egyetértenek abban, hogy már az 1989-es fordulat – a szocialista rendszer összeomlása előtt – a centrum politikai központjai és a munkakerő-, a tőke- és a pénzpiaci (további) terjeszkedésben

1 ■ Immanuel Wallerstein: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat, Bp., 1983.

2 ■ Eredetileg az *American Journal of Sociology* 108 (2002), 2. számában jelent meg (310–352. old.).